

АЪЗАМ ЎКТАМНИНГ “ХАБАР” ҚИССАСИДА ДАВР МУАММОЛАРИНИНГ БАДИИЙ ИНЪИКОСИ

Нишонова Хуршида Юсуфжановна

Наманган Давлат университети 1-курс магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6527447>

Аннотация. Ушбу мақолада ўтган асрда Кўқон ва Хоновот аҳли ҳаётида юз берган ижтимоий-сиёсий ҳаёт воқеалари акс этган Аъзам Ўктамнинг “Хабар” қиссасининг умумий аспектдаги таҳлили, қахрамонларининг психологияси, ҳамда асарга “Қуръон”нинг таъсири хусусида фикр юритилади.

Калит сўзлар: макон ва замон, қиссачилик, образлар тизими, муштарак анъана, жанр, муаллиф идеали.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМ ПЕРИОДА В РАССКАЗЕ «НОВОСТИ» АЗАМА УКТАМА

Аннотация. В данной статье рассматривается общий аспект повести Азама Уктама «Хабар», в которой нашли отражение события общественно-политической жизни кокандцев и ханатов в прошлом веке, психология ее образов, а также влияние Корана на работа.

Ключевые слова: пространство и время, повествование, образная система, общая традиция, жанр, авторский идеал.

AN ARTISTIC REFLECTION OF THE PROBLEMS OF THE PERIOD IN THE STORY OF "NEWS" BY AZAM OKTAM

Abstract. This article discusses the general aspect of Azam Uktam's story "Khabar", which reflects the events of the socio-political life of the Kokand and Khanates in the last century, the psychology of its images, as well as the influence of the Koran on the work.

Keywords: space and time, narration, figurative system, common tradition, genre, author's ideal.

Шахс руҳиятида бир кўриниш бор, у кўпинча бошқаларни муҳокама қилади, улар тушган вазиятга кўпроқ назар ташлаб, ўз оламини унутади. Ёки унинг акси, ўз олами билан ўралашиб, одамларни унутади. Ўз орзу истаклари йўлида керак бўлса борини, жонини фидо қилади. Унга тақдир измидан, ё у билан ҳамнафас замондошлар касридан, ёхуд бошқа бир омил туфайли интилаётган орзуси билан йўли айри тушар экан изтироб чекиши, армон исканжасида яшаши, ёхуд ўзгаларнинг шу ҳолатга тушишидан таскин топиши муболағали ҳодиса эмас.

«Инсон ички олам изтиробларининг энг кўп фоизи мавҳум ва нотабиий туйғуларнинг кўз илғамас тўрлари билан боғлиқ бўлади. Турмуш таъвишларига банди одам авлоди аксарият бундай ҳолатлар моҳиятини англашга, тушуниб етишга уринмайди ҳам. Балки кўпчилик бу ҳаракатдан самара йўқлигини англаганлари боис ҳам уринишмас»¹.

Аъзам Ўктам ижодига тааллуқли бўлган “Хабар” қиссасида инсон ички «мен»ида содир бўлувчи ўта мураккаб жараёнлар тасвирини кузатиш мумкин. Шунини таъкидлаш керак-ки, адиб ижодий йўналишини белгиловчи қиссасида, аслида, бир-биридан унча йироқ бўлмаган, ўзаро мутаносиб шахсларнинг очиқ айта олмайдиган ва инкор этиш ҳам мумкин бўлмаган туйғулари, сезимлари ва улар ўртасига тақдирнинг қўйган тўғони устига қурилган бадиий битик.

Қисса тили ўз қаҳрамони ёшидан фарқланмайдиган содда ва равон бўлишига қарамасдан азалий бахс-мунозарали мавзулар ҳақида мушоҳада юритади, кишини ўз гирдобига тортади. Инсоннинг ўта тубанлиги, донолиги, ғариблиги у қилиши мумкин бўлган айрим ҳатти-ҳаракатлар тағзамирига назар ташлайди.

Мозийга назар солсангиз дунё ибтидосидан бугунига қадар яратилган асарларда уруш мавзуси кўп талқин этилган. *«XVII аср Оврўпосини чулзаган 30 йиллик уруш даҳшатларини бошдан ўтказган немис адиби Мартин Опиц*

¹ Узоқ Жўракулов, Худудсиз жилва, -Т.: Фан, 2007.

(1597-1639) инсоният нега урушсиз яшай олмайди, деган саволга жавобни ўз ички дунёсидан, табиатидан ахтарган эди»². Шу маънода «Хабар» қиссасининг ўзи бир дунё. Қаҳрамонлари эса дунё ичидаги дунё сингари мураккаб. Яқин ўтмишнинг фожеали, қонга ғарқоб даврларининг тасвирлаган адиб одам табиатидаги салбий ва ижобий сифатларни уйғунликда бера олган.

Асар уч қисмдан иборат. Асарга эпиграф сифатида Рауф Парфининг “У томонда нималар қолди, Бу томонда не кутар мени”³ мисралари танланган. Ўтмиш, бугун ва келажак деб аталмиш вақт оралиғидаги инсон яратилган қисматига ишора ҳам бордек. Бу ишора асарнинг бош қаҳрамони Акрамнинг қисматини ўтмиш, бугун, келажак аспектида очиб берилишининг асоси ҳамдир.

Қиссанинг ҳаракат маркази бу Хоновот қишлоғи. Қишлоқ аҳлининг уруш йилларидаги ҳаёти, турмуши, оғир-енгили, ўй-фикрлари, психологияси кадриятлар учун муттасил интилиши муҳрланган бу қиссада Акрам бош қаҳрамон сифатида олинган бўлса-да, аммо ҳар бир қаҳрамон ўзининг ҳатти ҳаракати, руҳий камолоти, эътиқод йўлидаги қилмишлари билан бош образ қиёфасини очишга хизмат қилади. Шу билан бирга ҳар бир қаҳрамоннинг ўз ўтмиши, бугуни ва келажак алоҳида мазмунга, мантиқий асосга эга. Бу маълум анъаналарга зид равишдаги қиссанинг ўзига хослигини тайин этади. Биз англаб етмаган баъзи қонуниятларга биноан қисса қаҳрамонларининг ҳаммаси атрофдаги бўлиб ўтаётган ҳодисотга тенг шерик – сабабчи. Образларнинг ҳар бири ўз фалсафасига, фожеасига, бир сўз билан айтганда, яшаш тарзига эга. Бирорта қаҳрамоннинг тақдири ўз ниҳоясига етмай, ора йўлда қолган эмас. Ҳар бир лавҳа, ҳар бир тимсолнинг муайян ибтидо ҳамда мантиқий интиҳога эга эканлиги ёзувчининг маҳоратидан далолат.

Қиссада Кўқон фожеаси Хоновот аҳлининг аянчли якуни акс этади.

² Узоқ Жўрақулов, Худудсиз жилва, -Т.: Фан, 2007.

³ Аъзам Ўқтам, “Хабар” қиссаси//Шарқ юлдузи журнали, 1995 йил, 1-2 сон.

Биринчи манзарада қишлоқнинг олди эрлари мардикорликка кетади. Уларнинг онгини бир хаёл банд қилган, «уйга қайтиш». **Иккинчи манзарада** мардикорликдан қайтган халқнинг шуурида жамият қонуниятлари адолатсизликка қурилган-у, адолатсизларни жазолаш ҳақсизликка қарши туриш имони бут одамнинг бурчи.

Асарнинг бош қаҳрамони Акрам. Воқеа Акрамнинг мардикорликдан қайтиши билан бошланади. Янгиқўрғонга кетаётган аравада бош қаҳрамон Тошкентдан келаётган чапанисифат Тавфуқ ва муросағўй Эгамберган билан танишади.

Акрамнинг қайтганига маҳалла имомидан бўлак ҳамма севинади. Жамоада масжидда хуфтон намозидан кейин, Акрамнинг ўйчил бўлиб қолгани, аввалгидек ҳамма нарсага жон қойитмаётгани имомни бироз бўлсада, хотиржам қилиб қўяди. Хуфтондан кейинги қироатни Акрамга буюради. Акрам қироатни бошлаганда, имомнинг ранги ўчади: Имомнинг ҳолатини “Бу касофат ҳали қавмнинг бошини айлантормаса эди, минбаъд унга Қуръон ўқитмайман”, тарзидаги ўй орқали ўқувчига етказилган.

Аъзам Ўктам шўролар сиёсатининг шаклланиш жараёнини қаҳрамонлардаги ҳавотир, ҳадик, ғайришуурий кўрқув орқали талқин этган.

Асардаги Акрам, Қозидада(Нуриддин қози) ва Тавфуқбекнинг Хоновот деб аталимиш макондаги ҳаёт тарзи асносида воқеалар шакланган вақт тасвири янада ойдинлашади. Кузатувчи нигоҳи шу учта образ қисматига тушади. Аслида бутун Хоновотликларнинг алоҳида яшаш тарзи бор. Шу билан бирга бир хил яшаш тарзига кўниккан. Уларни ҳам бирлаштирган, ҳам кўникишга мажбур қилган. Қиссада алоҳида психологик тасвирлар кўринмайди, образлар характерига маълум маънода баҳо ҳам берилган эмас, аксинча, қаҳрамонларнинг қандайдир вазиятда юзага келадиган рухий ҳолатини баён қилиш орқали баҳо берилади. Шунинг учун ҳам қиссада акс эттирилган фожиавий нафас ўқувчига тез етиб боради. Сабаби бу ерда нафс

фожеаси биринчи ўринда туради, шу билан уруш даҳшатида синалаётган инсон образи ҳам намоён бўлади.

Асардаги образлар табиатан содда. Ушбу жиҳатни эътиборга олмасдан туриб, образлар моҳиятига етиб бориш мушкул, тўғрироғи мумкин эмас. Р.Роллан «Мунофиқлар доимий қулдир», деган иборани ишлатади. Бу фикр шарқ дунёқарашига ҳам қайсидир маънода тегишли. Соддалик ва мунофиқлик фазилатининг бир ўринда одам ботинида мавжудлиги ҳам бор нарса. Айнан шу тасвир бадий асар қимматини оширувчи омиллардан бири. Бундай сифат «Хабар»даги персонажларда ўз аксини топган. Инчунун, Акрам ҳам бу каби таъриф чегарасидан ташқарида эмас. Муаллиф Махсум, Қозидада, Худойберган, Тавфуқ каби образлар талқинидан фарқли ўларок Акрам образига нотабий характерига эга. Бу ўқувчини қаҳрамонга бир томонлама ёндошишини чеклаб, чуқурроқ мулоҳаза қилишга ундайди. Айни пайтда Акрамга баҳо беришдан олдин уни ҳар бир руҳий вазиятда синчиклаб текшириш, мушоҳада этиш лозим.

Акрам ўзида нималарни намоён этади?

Энг аввало эгоизм – худбинлик. Сўнгра ишончсизлик. У фақат ўзи учун яшайди, аммо миллат ва халқ учун яшаётгандек тутайди. Унинг аёли ва ўғли билан боғлиқ қарашлар, қайнотасининг истехзоли кесатикларида худбинона қиёфаси янада равшанлашади. У атрофидаги инсонлар, ахволидан кўра мўминлик тарзи ҳақида фикр қилади. Нима учун яшаётгани, нимани ўйлаётгани, ҳаётга нима боғлаб турганини англашга уринади. Масалан, қуйидаги бир жумла билан ёзувчи Акрамга хос хислатни беради: *“Ўқилиши лозим бўлган калималардан сўнг дуо қилишга чоғланиб турган Акрам бирданига ўзбекча гапириб юборди:*

- Улуғ Оллоҳнинг сўзи ҳақ, - деди у бироз хаяжонланиб ютиниб қўяркан.
– Биз қуръон оятларини ўқиймиз, бироқ аксар ҳолларда маъносини билмаймиз. Ҳозир биз ўқиган сураъи шарифа Зилзила деб аталади. – кейин у сурани оятма оят тафсир қилди. Охирги иккитасин эса қайтариб ўқиди ва

таржимасини такрорлади. – Бас, ким заррача яхшилик қилган бўлса, ўшани кўради ким заррача ёмонлик қилган бўлса ўшаниям кўради...⁴ Акрам қилаётган ишларини, ҳар бир ҳаракатини мажбуран бажараётгандек ичида ўзи танимайдиган бошқа бир Акрам ихтиёрига сиғингандек ва унга маҳкумдай. У ўзининг инонч-ихтиёрига, дунёдаги эзгу мезонларга қарши иш кўрмайди, ўзи англаб етган ҳақиқатни айтишда унга амал қилишдан чарчамайди. Дўстларига чин дўстлик билан меҳр кўяди, бу дўстликка ишонади. Вақт ўтгач, унинг дўстлари Акрамга панд беради, жон жигари Умиднинг ўлимига сабаб бўлади.

Бу образ ўзига хос таъсир натижасида юзага келган деб бўлмайди. Муаллиф ижодини таҳлил қилиш жараёнида шунга амин бўлдикки, Акрам бу – Аъзам Ўктамнинг ўзи. Қуръони карим оятларини шарҳлашга бел боғлаган, иймон ва эътиқод мезонларига сўзсиз итоат илган чин муслим сифатлари мавжуд дейиш мумкин. Шунинг учун ҳам бу образ ишонарли ва муаллифнинг ўзиники.

Хоновотликлар ҳаётидаги аҳвол мардикорликдан сўнг ҳам зоҳиран ўзгармади, аммо қадриятдан нафс устун келиб персонажлар ботинида мудраб ётган курашувчанлик, қалб ва нафс ўртасидаги нифоқ ва жамиятда юз бераётган ўзгаришлар қаршисида иложсизлик ҳар бир образда ўзига хос муносабат билан воқеланади. Акрам авом олдида илмли оқил, ўзини сиёсат деб билган Қозидада наздида душман, ўз мени олдида гуноҳкорлик хиссида қоврилиб яшаётган инсон сифатида гавдаланади. Ёзувчининг ютуғи шундаки, ҳар бир қаҳрамони муаллиф тилидан эмас, жамият ва ундаги кишилар нуқтаи назаридан таърифланиб, турли аспектда гавдалантириб берилган.

Асар нега «Хабар» деб номланган? Асарда назар тutilгани урушдан огоҳлантириш учун Акрам томонидан Умид орқали бериб юборилган хабарми, ёки ёзувчи томонидан “Қуръон”нинг ўзбекчалаштирилган “Наъба”,

⁴ Аъзам Ўктам, “Хабар” қиссаси//Шарқ юлдузи журналы, 1995 йил, 1-2 сон.

яъни “Хабар” сурасими? Ёзувчининг қалби, руҳияти, ижодий изланиш жараёнининг ёрқин ифодаси бўлган «Хабар»да давр манзаралари – йўқотиш билан боғлиқ. Бу биринчидан, эркнинг йўқотилиши, иккинчидан, эътиқоднинг йўқотилиши, учинчидан, Умиднинг йўқотилиши... Хурофот сабаб Қозидада, Махсум, махалла имоми билан боғлиқ ўринларда жамиятдаги кишиларда эркнинг йўқолиши, шахсга сиғиниш ва уни улуғлаш тасвирлари баён этилса, Худайберган, Тавфуқ ва сайлов билан боғлиқ кечимда эътиқод таназзули бирламчи ўринга кўтарилади. Эрк ҳам, эътиқод ҳам йўқ бўлган макон ва замонда инсонни ҳамиша умид асрайди, ёзувчи ўз отасининг дўстлари кўлидан ўлим топган Акрамнинг ўғли Умид тимсолига ҳам жуда катта маъно ва мазмун яширгани бежизга эмас, албатта.

Жамиятдаги одамларнинг қисмати қоронғуликка айланиб, бир-бирига зуғум ўткази бошлаган, ёвузлашган бир вазиятда эзгу ҳислатлар ёвуз кучлар олдида ҳимоя қобиғини йўқотади. Одамлар маълум мудат моддиятни кўзлаш натижасида ўзи ва атрофидаги одамларга нисбатан эътиборини пасайтиради. Эгаси томонидан қаровсиз қолдирилган ҳар қандай объект бегоналар томонидан ўзлаштирилади. Қўқон, Хоновот руслар томонидан босиб олиниши, каттаю кичик, эркагу аёл ёппасига қирғинбарот қилиниши миллат таназзулининг бошланиши экани кўрсатиб берилади. Бундай миллат хавфни сезмайди. Унинг бу вазиятга тушишини атрофдагилар кўриб-билиб туради. Қутқаришни, ҳеч бўлмаса, огоҳлантиришни хоҳлайдию кўлидан ҳеч нарса келмайди.

Муаллиф Акрам ҳаётини унинг қавми, Ватани йўлидаги ҳаракатлари орқали миллат ҳаётини тасвирлашга уринади.

Акрам миллат, эътиқод ва виждони олдида ўзини бурчли ҳисоблайди. Айнан шу фикр Акрамни “Хабар” таржимасига йўллайди.

Иккинчидан: Чин инсоний фалсафа:

Абу Ҳурайра (р.а.) дан ривоят қилинади.

Бир киши Расулulloҳ с.а.в.нинг ҳузурларига келиб,

«Эй Аллоҳнинг расули! Айтингчи, бир одам молимни олмоқчи бўлиб келса,» деди.

«Унга молингни берма», дедилар.

«У мен билан уришса-чи?», деди.

«Сен шаҳидсан» дедилар.

«Мен уни қатл қилсам-чи?» деди.

«У дўзахидир», дедилар.

Муслим ривоят қилган.

Бундан кўриниб турибди-ки, исломда молнинг ҳимоясига шунчалар каттиқ талаб этилар экан, миллати, ўзи туғилиб катта бўлган макон ҳимояси учун жон олиб-жон бериш эса энг олий фазилат, суннат даражасига кўтарилгани сир эмас. Акрам образи шу маънода бадий қимматга эга.

Акрам қисмат олдида ожиз. Аммо у тушкунликка тушмайди, эътиқодда собит қолади.

“Хабар”нинг ҳар бир қаҳрамони руҳида, ҳаётида даврнинг имзоси бор. Бу жиҳат маълум маънода инсонларнинг ўзаро “Қалб-нафс-замон” деб аталмиш зиддиятига боғлиқ. Бу зиддиятлар муаллиф XX аср ўрталарида эрк учун, эътиқод учун, ғурур учун, урушга отланган ва улар ортидан мунғайиб қолган миллат вакиллари руҳияти орқали беради. Турли қадриятлар, ўлим, Ватан, эътиқод, муҳаббат, эътиқод каби тушунчаларнинг тирикчилик деган оташ таъсирида қанчалик ўзгариши асарда моҳирона ифодаланган. Шунингдек ўқувчи асар таъсирида инсон ва ҳаёт ҳақида янги хулосалар кашф этиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири/матн/ таржима ва тафсир муаллифи, Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: Сано-стандарт, 2021. 624-б. 582-бет
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳааммад Юсуф, Тафсири Ҳилол, 30-жузъ,, Ҳилол-нашр, 2011.

3. Ҳамидулла Кароматов. “Қуръон ва ўзбек адабиёти”, Т.: ЎзРФА, Фан, 1993.
4. Ҳотамов И., Саримсоқов Б., Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати, -Т.: Ўқитувчи, 234-бет.
5. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, «Ҳадис ва ҳаёт» 34-жуз
Ҳилол-нашр, -Т.: 2009
6. Узок Жўракулов, Худудсиз жилва, -Т.: Фан, 2007.
7. Аъзам Ўктам, “Хабар” қиссаси//Шарқ юлдузи журнали, 1995 йил, 1-2 сон.